

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УСТЮЖАНИНОВА ОЛЬГА ТАРАСІВНА

УДК 343.81

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Запоріжжя – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, доцент
ШКУТА Олег Олегович,
Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
БОГАТИРЬОВ Іван Григорович,
Університет державної фіскальної служби України,
професор кафедри кримінального права
та кримінології;

доктор юридичних наук
ПУЗИРЬОВ Михайло Сергійович
Академія Державної пенітенціарної служби,
начальник відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва.

Захист відбудеться «26» жовтня 2020 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.07 Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 114.

Автореферат розісланий «25» вересня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Гороховська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У системі державних правоохоронних структур Державна кримінально-виконавча служба (далі – ДКВС) України посідає особливе місце, що зумовлено специфічним завданням служби щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та наданими їй у цій сфері повноваженнями.

Водночас після передачі у 2016 р. повноважень щодо виконання кримінальних покарань та пробації до Міністерства юстиції України постало питання про доцільність збереження правоохоронного статусу кримінально-виконавчої служби. Ця проблема, як і потреба в стабілізації оперативної обстановки в процесі функціонування ДКВС України, актуалізується внаслідок низки надзвичайних подій в установах виконання покарань Міністерства юстиції України протягом 2017–2020 рр. За таких обставин на сучасному етапі реформування (розвитку) пенітенціарної системи України постає науково-практичне завдання визначення серед складових правової основи діяльності ДКВС України саме кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України та їх комплексного аналізу як категорії кримінально-виконавчого права.

Суспільна значущість проведення дослідження кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України зумовлена потребами сучасного стану державотворення та проведення реформаторських дій у сфері виконання покарань і пробації. Теоретичний аналіз та джерельна база, об'єктивна оцінка практики функціонування ДКВС України надають змогу моделювати такі правові, управлінські й виконавчі рішення у сфері виконання покарань, які максимально відповідатимуть своєму призначенню й гарантуватимуть виконання покладених на відповідну службу завдань.

Стабільний характер функціонування й водночас динаміка сучасних трансформаційних процесів підвищують науковий інтерес до проведення комплексного дослідження кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України.

Серед наукових праць у сфері розроблення актуальних проблем розбудови кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України варто виділити праці таких українських учених, як: І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл, М. Я. Гуцуляк, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Корчинський, О. Г. Михайлик, Ю. О. Новосад, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, В. П. Філонов, О. І. Фролов, С. І. Халимон, О. В. Хорошун, С. В. Царюк, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Шкута, О. В. Щербина, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, А. О. Яровий, М. М. Яцишин та ін.

Попри значний внесок цих авторів у вивчення проблеми функціонування ДКВС України, недостатньо розробленими на сьогодні є низка інших важливих аспектів, наукове осмислення та практичне вирішення яких сприятиме реалізації основного завдання служби щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Зокрема, це з'ясування сучасного розуміння оновленої структури ДКВС України, застосування нею основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, постановку на порядок денний питання про будівництво та функціонування приватних пенітенціарних установ, виконання Міністерством юстиції окремих правоохоронних функцій та оцінювання ефективності кримінально-виконавчої діяльності за цим напрямом тощо.

Окреслене вище зумовлює необхідність здійснення відповідного комплексного наукового дослідження кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України з метою розроблення та обґрунтування конкретних заходів з удосконалення ефективності функціонування ДКВС України, що й визначило вибір теми дослідження, його мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження відповідає основним напрямам реалізації Національної стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) та Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р). Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету за темою «Вплив правової інтеграції на кримінально-правову, кримінально-виконавчі системи та запобігання злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0116U008203), одним з виконавців якої є здобувач.

Мета й задачі дослідження. *Мета дослідження* – розробити кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України та шляхи вдосконалення її діяльності у сфері виконання покарань.

Відповідно до цієї мети поставлено такі *завдання*:

- проаналізувати стан наукового дослідження функціонування ДКВС України;
- розробити методологічні засади дослідження функціонування ДКВС України;
- сформулювати поняття «кримінально-виконавчі засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» та розкрити їх зміст;
- вивчити концептуальні передумови формування кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України;

- дослідити модернізацію кримінально-виконавчого законодавства як передумову функціонування ДКВС України;
- розкрити вплив державної політики у сфері виконання покарань на кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України;
- виокремити інституціональні фактори впливу на функціонування ДКВС України;
- запропонувати шляхи вдосконалення функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері виконання покарань органами й установами ДКВС України, їх нормативно-правове та організаційне забезпечення.

Предмет дослідження – кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети, завдань дослідження, його об'єкта й предмета. Під час виконання дослідження використано сучасні методи наукового пізнання, а саме: *діалектичний* – для розгляду кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України в їх динаміці та взаємозв'язку з іншими процесами у сфері виконання покарань (розділи 1–3); *порівняльно-правовий* – для визначення поняття кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України (підрозділ 1.3); *логіко-семантичний* – для поглибленого вивчення стану дослідження кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України (підрозділ 1.1); *системного аналізу* – для формулювання методологічних засад функціонування ДКВС України (підрозділ 1.2); *формально-логічний метод* – для розкриття позиції й думки як учених, так і практиків щодо сучасного стану та проблемних питань функціонування ДКВС України (підрозділи 3.1, 3.2); *структурно-функціональний* – для вивчення концептуальних передумов формування кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України (підрозділ 2.1) та дослідження модернізації законодавчих засад функціонування кримінально-виконавчої системи як передумови формування кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України (підрозділ 2.2); *соціологічні* (анкетування, інтерв'ювання, спостереження, експеримент) – для вивчення думок різних категорій респондентів з проблемних питань дисертаційної роботи та з'ясування соціальної результативності відповідних правових норм та організаційних заходів (розділи 1–3); *статистичний* – для аналізу зібраних емпіричних даних, а також офіційної статистичної звітності про насильство в установах виконання покарань (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (2005–2020 рр.); результати анкетування 250 осіб зі складу персоналу ДКВС України з

усіх регіонів країни. У роботі також використано інформацію, яка висвітлена в оглядах, бюлетенях, інформаційних листах, наказах Міністерства юстиції України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у кримінально-виконавчій науці дослідженням кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, виконаним на монографічному рівні, в якому запропоновано вирішення конкретного наукового завдання щодо розроблення кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України. До найсуттєвіших результатів дослідження, що зумовлюють його наукову новизну, належать такі:

вперше:

– сформульовано авторське визначення поняття «кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України» як вихідних нормативно-керівних та інституціональних положень, які забезпечують реалізацію завдань ДКВС України за різними функціональними напрямками шляхом застосування норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, а також відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, що регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань і пробації;

– обґрунтовано, що зміст кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України утворюють такі елементи, як: 1) правова основа функціонування ДКВС України; 2) дуалізм суб'єктів виконання кримінальних покарань і пробації й відповідно суб'єктів відбування цих заходів державного примусу; 3) правовий статус суб'єктів виконання/відбування кримінальних покарань і пробації; 4) соціально значущий результат у виді виправлення й ресоціалізації засуджених і запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень під час відбування покарань; 5) міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері;

– визначено поняття «інституціональні фактори впливу на функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» як факторів, пов'язаних з управлінням ДКВС України та регулюванням окремих сфер реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, які впливають як позитивно, так і негативно на стан регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі виконання й відбування покарання; здійснено класифікацію інституціональних факторів на кримінологічні, соціальні та кримінально-виконавчі;

удосконалено:

– правові та теоретичні підходи до обґрунтування кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, що надало змогу визначити їх ефективність на етапі реформування кримінально-виконавчої системи України;

– розуміння суспільних процесів і виявлення потреб дослідження кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, які характеризують функції ДКВС України з погляду кримінально-виконавчого права;

– виявлення, систематизація й класифікація відповідних законодавчих актів України, відомчих та міжвідомчих наказів, інструкцій, а також міжнародних правових актів у сфері діяльності ДКВС України;

набули подальшого розвитку:

– обґрунтування розуміння ДКВС України як правоохоронного органу за сучасних умов підпорядкування служби Міністерству юстиції України, урахуванням позиції практичних працівників ДКВС України на користь подальшого збереження за окремими підрозділами ДКВС України правоохоронних функцій, а за оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань – кримінальних процесуальних повноважень (100,0%);

– позиції щодо необхідності вдосконалення галузевого законодавства щодо функціонування ДКВС України, зокрема сформульовано пропозиції щодо внесення змін до ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», ст. 26, ч. 4 ст. 30, ч. 9 ст. 59 КВК України з метою вдосконалення кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України;

– науково-практичні засади трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового європейського типу з необхідністю розроблення Пенітенціарного кодексу України, що підтримано 75,2% практичних працівників ДКВС України;

– науково-практичні положення щодо заборони застосовувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання до осіб, засуджених за певні категорії злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження впроваджені як рекомендації в:

– *практичній діяльності* під час проведення занять із службової підготовки персоналу органів і установ виконання покарань (акт впровадження Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції від 18 серпня 2020 р. № 841вн);

– *освітньому процесі й науково-дослідній діяльності* – під час підготовки лекцій, навчальних та практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з кримінально-виконавчого права, кримінального права та кримінології, а також при проведенні різних видів занять із відповідних дисциплін і в системі підвищення кваліфікації персоналу органів та установ виконання покарань (акти впровадження Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ від 21 липня

2020 р. та Чернівецького юридичного інституту НУ «ОЮА» від 06 серпня 2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використовуються. У статті, опублікованій у співавторстві, внесок здобувача конкретизовано в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися та обговорювалися на конференціях: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України» (м. Херсон, 2019 р.); III International Scientific and Practical Conference «Man and Environment, Trends and Prospects» (м. Токіо, Японія, 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування правоохоронних органів України у світлі змін євроінтеграційних процесів» (м. Херсон, 2020 р.); Першій Міжнародній інтернет-конференції «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (м. Херсон, 2020 р.); 18th International scientific and practical conference «Modern Science, Practice, Society» (м. Бостон, США, 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження викладено в 10 наукових працях, з них: 4 – статті у наукових фахових виданнях України, 1 – стаття в зарубіжному виданні (Норвегія), 5 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, з них основний текст – 177 сторінок. Список використаних джерел включає 292 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми; визначено мету й завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію й упровадження результатів, структуру дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» містить три підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукового дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України»* систематизовано наукові теорії українських учених, що обґрунтовують юридичну сутність кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України. За результатами проведеного

аналізу стану наукового дослідження функціонування ДКВС України згруповано наукові доробки за тематичними напрямками, які відображають зміст кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України на конкретному історичному етапі свого розвитку. Зазначено, що завдяки функціонуванню ДКВС України, з 2005 р. почали активно розробляти особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі та довічного позбавлення волі у виправних колоніях різних рівнів безпеки. Доведено, що з 2014 р. кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України набули нового змісту за напрямом формулювання оптимального механізму застосування прогресивної системи виконання покарання. Обґрунтовано значення блоку праць інноваційного характеру, підготовлених науковою школою «Інтелект», багато положень яких було покладено в основу трансформаційних процесів, що відбуваються в системі виконання покарань з травня 2016 р. Відзначено, що в умовах сучасного переосмислення кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України існує нагальна потреба в проведенні відповідного наукового пошуку з вирішенням конкретних наукових завдань, що є незаперечною й конче важливою науковою справою. Це в підсумку створить доктринальні передумови трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему європейського зразка.

У підрозділі 1.2 *«Методологічні засади дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України»* досліджено методологію кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України як систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів із визначеним алгоритмом їх застосування, а саме: діалектичного, аналізу та синтезу, історико-порівняльного, порівняльно-правового (компаративного), герменевтичного, аналітичного, феноменологічного, системно-структурного, статистичного, соціологічного (анкетування (персоналу ДКВС України) та експертних оцінок (учених, які досліджують проблеми функціонування ДКВС України)), прогностичного. За допомогою зазначеної методології опрацьовано значну емпіричну базу дослідження, що надало змогу сформулювати власний методологічний інструментарій кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України.

Вагомим підґрунтям роботи є використання зазначених у дослідженні методів пізнання кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, що надало змогу не лише повною мірою реалізувати встановлені для проведення цього дослідження завдання, а й досягти поставленої для цього мети, а саме: з'ясувати сутність соціально-правової природи кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань; розробити на цій основі комплекс науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення правового механізму функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань.

Розкрито об'єктивний зв'язок кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України з національним законодавством та нормами міжнародного права на підставі кращих зарубіжних зразків або міжнародних стандартів, завдяки чому відбувається процес удосконалення основних напрямів функціонування ДКВС України, які перебувають у прямому взаємозв'язку й зумовлені змістом сучасних державних стратегій у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

У підрозділі 1.3 *«Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України»* наведено змістовну характеристику кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України через розкриття її системотвірних елементів, а саме: 1) правової основи функціонування ДКВС України; 2) дуалізму суб'єктів виконання кримінальних покарань і пробації й відповідно суб'єктів відбування цих заходів державного примусу; 3) правового статусу суб'єктів виконання/відбування кримінальних покарань і пробації; 4) соціально значущого результату у виді виправлення й ресоціалізації засуджених і запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень під час відбування покарань; 5) міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері.

Показано, що на сьогодні правову основу функціонування ДКВС України становить триєдина система джерел, а саме: 1) законодавчі акти; 2) підзаконні (відомчі й міжвідомчі) нормативно-правові акти; 3) міжнародні правові акти. Наведено змістовні відмінності сучасного нормативно-правового регулювання кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України, порівняно з правовими актами попередніх періодів, а також відмінні риси підзаконного (відомчого й міжвідомчого) рівня нормативно-правового регулювання кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України. Обґрунтовано необхідність поновлення чинності відомчим нормативно-правовим актом кримінально-виконавчого спрямування щодо забезпечення безпеки осіб, які є учасниками кримінального судочинства.

Розділ 2 «Передумови формування кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» містить два підрозділи.

У підрозділі 2.1 *«Концептуальні передумови формування кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України»* проаналізовано Концепції реформування кримінально-виконавчої системи України, котрі заклали кримінально-виконавчі засади для утворення у 2005 р. Державної кримінально-виконавчої служби України. Зазначено, що з метою підвищення ефективності роботи кримінально-виконавчої системи в Україні у сфері виконання покарань було створено Державний департамент України з питань виконання покарань; це надало змогу виконати зобов'язання,

взяті Україною при вступі до Ради Європи, і рекомендації експертів Ради Європи щодо припинення всіх зв'язків із військовими, міліцією й демілітаризації кримінально-виконавчої системи та передати всі її функції управління в одне відомство. Констатовано, що проведена реорганізація спростила систему управління кримінально-виконавчою системою, яка стала більш гнучкою, оперативною, дієвою завдяки концентрації всіх сил та засобів в одному відомстві. Отже, вищевказані заходи сприяли створенню уніфікованої системи статистичної бази ДКВС України, офіційного веб-сайта кримінально-виконавчої служби, відомчого видання «Закон і обов'язок», а також друкованих періодичних видань на базі територіальних органів управління тощо.

У підрозділі 2.2 «Модернізація кримінально-виконавчого законодавства як передумова функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» зазначено, що до першочергових завдань такої модернізації належали, насамперед, визначення політичної й теоретичної основи розв'язання практичних завдань організації виконання та відбування покарання, місце органів і установ виконання покарань у системі механізму держави, оптимальне поєднання кримінального покарання із завданням виправлення та ресоціалізації засуджених, формування в суспільстві гуманного ставлення до засуджених, а в пенітенціарного персоналу – орієнтація на міжнародно визнані підходи до виконання покарань. З'ясовано, що складовими розбудови кримінально-виконавчої системи України з моменту здобуття незалежності до прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» стали вступ України до Ради Європи (1995 р.); прийняття Конституції України (1996 р.); утворення ДДУПВП (1998 р.) та виведення його зі складу МВС України (1999 р.); прийняття нового КК України (2001 р.); прийняття КВК України (2003 р.); прийняття низки галузевих законів («Про попереднє ув'язнення» (1993 р.), «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (1993 р.), «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України» (2000 р.) та ін.).

Розділ 3 «Державна кримінально-виконавча служба України як суб'єкт виконання покарань» містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Вплив державної політики у сфері виконання покарань на кримінально-виконавчі засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» розкрито сучасні підходи в державній політиці у сфері виконання покарань. З'ясовано та показано, що вплив політики на кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань має інтегративний характер з огляду на низку факторів, таких як: відповідність європейським пенітенціарним стандартам, мілітаризація/демілітаризація, належність до правоохоронної сфери та оптимізації нормативно-правового забезпечення з метою вироблення механізму

оптимального виконання покарань в Україні. Доведено необхідність реформування ДКВС України з метою наближення до європейських стандартів, удосконалення механізму правового регулювання діяльності ДКВС України як пенітенціарної загальнодержавної системи органів і установ виконання покарань; прийняття законів України «Про пенітенціарну систему України», «Про Дисциплінарний статут пенітенціарної системи», а також Положення про проходження служби персоналом пенітенціарної системи, який має спеціальні звання. Реалізація відповідних ініціатив має утворити інноваційну програму трансформації кримінально-виконавчого законодавства України (пенітенціарна доктрина), яка, у свою чергу, слугуватиме інформаційним забезпеченням механізму оптимального виконання покарань Державною кримінально-виконавчою службою України.

У підрозділі 3.2 *«Інституціональні фактори впливу на функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України»* виокремлено групи як позитивних, так і негативних факторів, а саме: особливе місце та роль ДКВС України в механізмі держави, соціально корисна мета функціонування – виправлення й ресоціалізації засуджених; антикриміногенний вплив на пенітенціарну злочинність з боку персоналу ДКВС України та інших суб'єктів запобіжної діяльності; реалізація основного завдання служби щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; збереження в колоніях заборонених предметів і речовин та користування ними; встановлення персоналом неслужбових зв'язків із засудженими; вплив кримінальної субкультури; наявність у середовищі засуджених значної кількості осіб, що мають різноманітні відхилення від психіки; низький рівень службової дисципліни персоналу установ виконання покарань; щорічне недофінансування органів та установ виконання покарань з Державного бюджету України до необхідних потреб; високий рівень суїциду серед засуджених і ув'язнених під варту; фізична та моральна зношеність засобів охорони й нагляду; настання матеріальної відповідальності засуджених до позбавлення волі у випадку завдання установі виконання покарань матеріальних збитків тощо.

У підрозділі 3.3 *«Шляхи вдосконалення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері виконання покарань»* зазначено, що сучасний етап (починаючи з 2005 р. – прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України») вироблення шляхів удосконалення функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань враховує історичний досвід, доктринальні розробки українських і зарубіжних учених, а також ґрунтується на Національній стратегії у сфері прав людини (затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501/2015), Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових

інститутів на 2015–2020 рр. (схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015) і Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р), положення яких орієнтовано: по-перше, на підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами; по-друге, на наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу; по-третє, на подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом упровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поводження із засудженими.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання щодо розроблення кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України. Одержані результати надали змогу сформулювати такі висновки.

1. Аналіз стану наукового дослідження функціонування ДКВС України засвідчив, що вдосконалення та підвищення якості кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України – визначальна кримінально-виконавча проблема у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Поступальний розвиток ДКВС України невід'ємно пов'язаний з генезою української кримінально-виконавчої системи та пенітенціарної науки, для яких із часів здобуття незалежності й особливо 2003–2005 рр. характерне втілення прогресивних ідей (тенденцій) у сфері виконання покарань та пробації, ключовими з яких є: 1) концептуалізація кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України шляхом прийняття та реалізації кожні 5 років відповідних концепцій реформування (розвитку) відповідної служби й пенітенціарної системи; 2) запровадження системи пробації як на законодавчому (2015 р.), так і на організаційно-правовому (2015–2018 рр.) рівнях; 3) розроблення механізму захисту прав засуджених і ув'язнених, що базується на позитивному національному досвіді та випробуваних часом взірцевих (зразкових) міжнародних механізмах; 4) втілення засад диференціації та індивідуалізації виконання різних видів покарань і пробації; 5) моніторинг та запровадження раціональних форм державно-приватного партнерства в пенітенціарній системі.

2. Визначено, що методологічні засади функціонування ДКВС України потрібно розглядати як основоположні принципи, сукупність конкретних методів (інструментарій дослідження), що застосовують для вивчення

конкретних проблем, які виникають під час функціонування ДКВС України та реалізації завдань державної політики України у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Наголошено, що правильно обрана методологія дослідження функціонування ДКВС України не тільки й не стільки створює ефективні та оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта й предмета дослідження, а і є необхідним елементом наукового пошуку з метою вдосконалення функціонування ДКВС України. Зроблено висновок, що методологія дослідження функціонування ДКВС України – це певна система наукового знання про методи, прийоми й засоби, які становлять комплекс апробованих на практиці найбільш раціональних шляхів функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань.

3. Авторське розуміння поняття та змісту кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України надало змогу сформулювати пропозиції щодо приведення окремих положень Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» у відповідність до сучасного стану суспільних відносин кримінально-виконавчому праві, а саме:

– ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» викласти в такій редакції:

«1. На Державну кримінально-виконавчу службу України покладається завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації»;

– у ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» слова *«центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань»* замінити словами *«центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації»*, слова *«кримінально-виконавчої інспекції»* замінити словами *«уповноважених органів з питань пробації»*;

– з огляду на окреслені пропозиції також доречним є у ст. 26, ч. 4 ст. 30, ч. 9 ст. 59 КВК України слова *«кримінально-виконавчій інспекції»*, *«кримінально-виконавчої інспекції»*, *«кримінально-виконавча інспекція»* замінити словами *«уповноваженим органам з питань пробації»*, *«уповноважених органів з питань пробації»*, *«уповноважені органи з питань пробації»*.

4. Вивчення концептуальних передумов формування кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України надало змогу побудувати їх структурно-логічну схему, а також проаналізувати основні заходи за конкретним напрямом реформування кримінально-виконавчої системи України, завдяки чому визначено здобутки суб'єктів реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань (Головного управління виконання

покарань МВС України, ДДУПВП, ДПтС України, Міністерства юстиції України). Водночас з'ясовано ступінь та хронологію реалізації відповідних заходів із реформування відповідного сегмента кримінально-виконавчої системи.

5. Позитивними тенденціями (кроками) законотворення у сфері виконання покарань визначено такі: прийняття Верховною Радою України КВК України, законів України «Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» та низки інших нормативно-правових документів. Доведено важливість зазначених законодавчих актів для практики функціонування ДКВС України шляхом порівняння відповідних законоположень із попереднім (виправно-трудова) законодавством.

6. Основою розроблення оптимальної пенітенціарної моделі в Україні має стати збалансоване урахування кращого зарубіжного досвіду та позитивних здобутків вітчизняної практики виконання й відбування покарань. Обґрунтовано значення кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань крізь призму питань відповідності європейським пенітенціарним стандартам, мілітаризації/демілітаризації, належності до правоохоронної сфери та оптимізації нормативно-правового забезпечення з метою вироблення механізму оптимального виконання покарань в Україні.

7. Виокремлено групи інституціональних факторів впливу на функціонування ДКВС України, до яких належать соціальні (місце та роль ДКВС України в механізмі держави, соціально корисна мета функціонування – виправлення й ресоціалізації засуджених); кримінологічні (пенітенціарна злочинність та антикриміногенний вплив на неї з боку персоналу ДКВС України й інших суб'єктів запобіжної діяльності); кримінально-виконавчі (реалізація основного завдання служби щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань) і розкрито характер та інтенсивність такого впливу на поведінку засуджених під час відбування ними покарань у місцях несвободи. Доведено, що саме комплексний розгляд та урахування зазначених факторів за такою класифікацією (групуванням) надає змогу оперативно реагувати на ускладнення оперативної обстановки в місцях несвободи й вживати заходів щодо підвищення ефективності кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України.

8. Запропоновано шляхи вдосконалення функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань, серед яких:

1) установлення єдиного виду режиму шляхом реорганізації (через об'єднання) виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоній середнього рівня безпеки (цю

пропозицію підтримало 69,2% опитаних практичних працівників ДКВС України);

2) розвиток концепції поліфункціональних установ (це рішення схвально оцінили 72,4% респондентів). Зазначено, що ключовим фактором доцільності реалізації перших двох напрямів є те, що нині в 27 установах виконання покарань засуджені не утримуються у зв'язку зі здійсненням оптимізації їх діяльності;

3) вивчення перспектив заснування приватних пенітенціарних установ. Водночас зауважено, що, виходячи із сучасних реалій, на цьому етапі реалізації кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України говорити про революційне впровадження інституту приватизації пенітенціарної сфери говорити завчасно. Із таким судженням погоджуються 89,6% практиків-пенітенціаристів;

4) розвиток концепції оцінювання ризиків та потреб як дієвого інструменту оптимізації роботи із засудженими. Цей аспект, який нині реалізується під час виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, позитивно оцінили 76,8% представників персоналу ДКВС України в контексті необхідності вдосконалення відповідних критеріїв оцінювання з урахуванням особливостей виконання/відбування покарань, пов'язаних з позбавленням волі;

5) посилення кримінально-правового та кримінально-виконавчого реагування на надзвичайні події як дестабілізуючий фактор функціонування ДКВС України. За відповідні форми посилення висловилися 93,2% опитаних нами практичних працівників ДКВС України.

На підставі цього, а також спираючись на зарубіжний досвід і вітчизняні реалії, сформульовано пропозиції щодо обмеження застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та помилування до окремих категорій осіб шляхом внесення відповідних змін до закону України про кримінальну відповідальність, а саме:

– ст. 81 КК України доповнити частиною 5 такого змісту:

«5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання не застосовується до засуджених за особливо тяжкі злочини, поєднані з умисним позбавленням життя людини, якщо вони під час відбування покарання вчинили особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини»;

– ст. 87 КК України доповнити частиною 4 такого змісту:

«4. Помилування не застосовується до засуджених за особливо тяжкі злочини, поєднані з умисним позбавленням життя людини, якщо вони під час відбування покарання вчинили особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Устюжанінова О. Т. Соціально-демографічні ознаки засудженого, який вчиняє втечу з виправної колонії в Україні. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2017. № 2. С. 274–276. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/77.pdf.

2. Устюжанінова О. Т., Шкута О. О. Методологічні засади функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Юридичний бюлетень* : наук. журн. Одеса, ОДУВС, 2019. Вип. 10 (10). С. 163–169. *Особистий внесок здобувача: визначено стан дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України; розкрито методологічні засади дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України та сформульовано поняття кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України.*

3. Устюжанінова О. Т. Інституціональні фактори впливу на функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 428–431.

4. Устюжанінова О. Т. Еволюція розвитку кримінально-виконавчих засад функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. Т. 2. С. 65–68.

Стаття в зарубіжному виданні

5. Устюжанінова О. Т. Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Norwegian Journal of development of the International Science*. Oslo, Norway, 2020. № 41 (part 2). С. 46–49. URL: http://www.nor-ijournal.com/wp-content/uploads/2020/04/NJD_41_2.pdf.

Матеріали конференцій

6. Устюжанінова О. Т. Психолого-педагогічні проблеми розвитку морально-етичної та професійної культури працівників правоохоронних органів. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних*

органів України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (31 жовтня 2019 р., м. Херсон) / за заг ред. О. О. Шкути. Херсон : ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2019. 294 с.

7. Устюжанінова О. Т. Проблеми функціонування пенітенціарної системи України: реформування та шляхи розвитку. *Man and environment, trends and prospects* : Abstracts of III International Scientific and Practical Conference (February 10–11). Tokyo, Japan, 2020. P. 403–405.

8. Устюжанінова О. Т. Функціонування державної кримінально-виконавчої служби України: проблеми сьогодення. *Реформування правоохоронних органів України у світлі змін євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 20 березня 2020 р.) / за ред. д-ра юрид. наук О. О. Шкута ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Херсон : Гельветика, 2020. С. 194–200.

9. Устюжанінова О. Т. Засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України та перспективи розвитку. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем* : матеріали Першої Міжнар. інтернет-конф. (10–11 квітня 2020 р.). Херсон : Херсонський державний університет, 2020. Т. 2. С. 193–197.

10. Устюжанінова О. Т. Деякі питання виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *MODERN SCIENCE, PRACTICE, SOCIETY* : The 18 th International scientific and practical conference (25–26 May 2020). Boston, USA, 2020. P. 465–466.

АНОТАЦІЯ

Устюжанінова О. Т. Кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України. У роботі обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки, а також діяльності ДКВС України.

Сформульовано авторське визначення поняття «кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України», під яким запропоновано розуміти вихідні нормативно-керівні та інституціональні положення, які забезпечують реалізацію завдань ДКВС України за різними функціональними напрямками шляхом застосування норм кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавства, а також відомчих (міжвідомчих)

нормативно-правових актів, що регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань і пробації, та поняття «інституціональні фактори впливу на функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України» як факторів, пов'язаних з управлінням ДКВС України та регулюванням окремих сфер реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, які впливають як позитивно, так і негативно на стан регулювання суспільних відносин, які виникають у процесі виконання й відбування покарання; здійснено класифікацію інституціональних факторів на кримінологічні, соціальні та кримінально-виконавчі.

На підставі цього, а також спираючись на зарубіжний досвід і вітчизняні реалії, сформульовано пропозиції щодо обмеження застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та помилування до окремих категорій осіб шляхом внесення відповідних змін до закону України про кримінальну відповідальність.

Ключові слова: кримінально-виконавчі засади, засади функціонування ДКВС України, функціонування ДКВС України, ДКВС України.

АННОТАЦИЯ

Устюжанинова А. Т. Уголовно-исполнительные основы функционирования ГУИС Украины. – Квалифицированная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Классический частный университет, Запорожье, 2020.

Диссертация посвящена комплексному исследованию уголовно-исполнительных принципов функционирования ГУИС Украины. В работе обоснован ряд положений и выводов, новых в концептуальном плане и важных для юридической науки, а также деятельности ГУИС Украины.

Сформулировано авторское определение понятия «уголовно-исполнительные основы функционирования ГУИС Украины», под которым понимаются исходные нормативно-руководящие и институциональные положения, обеспечивающие реализацию задач ГУИС Украины по различным функциональным направлениям путем применения норм уголовного, уголовно-исполнительного и уголовного процессуального законодательства, а также ведомственных (межведомственных) нормативно-правовых актов, регулирующих порядок и условия исполнения и отбывания уголовных наказаний и пробации.

Обосновано, что содержание уголовно-исполнительных принципов функционирования ГУИС Украины образуют такие элементы, как: 1) правовая

основа функционирования ГУИС Украины; 2) дуализм субъектов исполнения уголовных наказаний и пробации и соответственно субъектов отбывания этих мер государственного принуждения; 3) правовой статус субъектов выполнения / отбывания уголовных наказаний и пробации; 4) социально значимый результат в виде исправления и ресоциализации осужденных и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений во время отбывания наказания; 5) международное сотрудничество в пенитенциарной сфере.

Выделены два периода формирования уголовно-исполнительных принципов функционирования ГУИС Украины: первый – от обретения Украиной независимости 24 августа 1991 г. к принятию Верховной Радой УИК Украины (1991–2003 гг.); второй – от принятия Верховной Радой Украины Закона Украины «О Государственной уголовно-исполнительной службе Украины» (2005 г.) по настоящее время;

Определено понятие «институциональные факторы влияния на функционирование Государственной уголовно-исполнительной службы Украины», под которым понимаются факторы, связанные с управлением ГУИС Украины и регулированием отдельных сфер реализации государственной политики в сфере исполнения уголовных наказаний, оказывающих как положительное, так и отрицательное влияние на состояние регулирования общественных отношений, возникающих в процессе исполнения и отбывания наказания; осуществлена классификация институциональных факторов на криминологические, социальные и уголовно-исполнительные.

Анализ функционирования ГУИС Украины показал, что совершенствование и повышение качества уголовно-исполнительных принципов функционирования ГУИС Украины – определяющая уголовно-исполнительная проблема в сфере исполнения уголовных наказаний и пробации. Поступательное развитие ГУИС Украины неразрывно связано с генезисом отечественной уголовно-исполнительной системы и пенитенциарной науки, которые со времен обретения независимости и особенно 2003–2005 гг. характеризуются воплощением прогрессивных идей (тенденций) в сфере исполнения наказаний и пробации, ключевыми из которых являются: 1) концептуализация уголовно-исполнительных принципов функционирования ГУИС Украины путем принятия и реализации каждые 5 лет соответствующих концепций реформирования (развития) соответствующей службы и пенитенциарной системы; 2) введение системы пробации как на законодательном (2015 г.), так и на организационно-правовом (2015–2018 гг.) уровнях; 3) разработка механизма защиты прав осужденных и заключенных, основанный на положительном национальном опыте и проверенных временем образцовых (образцовых) международных механизмов; 4) воплощение принципов дифференциации и индивидуализации исполнения различных видов

наказаний и probation; 5) мониторинг и внедрение рациональных форм государственно-частного партнерства в пенитенциарной системе.

Как положительные тенденции (шаги) законотворчества в сфере исполнения наказаний определены следующие: принятие Верховной Радой Украины УИК Украины, законов Украины «Об общей структуре и численности уголовно-исполнительной системы Украины», «О Государственной уголовно-исполнительной службе Украины» и ряда других нормативно-правовых документов. Доказана важность указанных законодательных актов для практики функционирования ГУИС Украины путем сравнения соответствующих законоположений с предыдущим (исправительно-трудовым) законодательством.

Выделены группы институциональных факторов влияния на функционирование ГУИС Украины, к которым отнесены социальные, криминологические, уголовно-исполнительные. Раскрыты характер и интенсивность такого воздействия на поведение осужденных во время отбывания ими наказания в местах несвободы. Доказано, что именно комплексное рассмотрение и учет указанных факторов по такой классификации (группировкой) позволяет оперативно реагировать на осложнения оперативной обстановки в местах несвободы и принимать меры к повышению эффективности уголовно-исполнительных принципов функционирования ГУИС Украины.

На основании этого, а также опираясь на зарубежный опыт и отечественные реалии, сформулированы предложения по ограничению применения условно-досрочного освобождения от отбывания наказания и помилованию к отдельным категориям лиц путем внесения соответствующих изменений в закон Украины об уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовно-исполнительные основы, принципы функционирования ГУИС Украины, функционирование ГУИС Украины, ГУИС Украины.

SUMMARY

Ustiuzhaninova O. T. Criminal-executive principles of functioning of SPS of Ukraine. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Classical Private University, Zaporozhye, 2020.

The dissertation is devoted to the complex research of criminal-executive bases of functioning of SPS of Ukraine. The paper substantiates a number of provisions and conclusions that are new in conceptual terms and important for legal science, as well as the activities of the SPS of Ukraine.

The author's definition of the concept «criminal-executive principles of functioning of SPS of Ukraine» under which the author understands initial normative-administrative and institutional provisions which provide realization of tasks of SPS of Ukraine on various functional directions by application of norms of criminal, criminal-executive and criminal procedural legislation, and also departmental (interdepartmental) regulations governing the procedure and conditions of execution and serving of criminal sentences and probation and the concept of «institutional factors influencing the functioning of the State Penitentiary Service of Ukraine» which means factors related to the management of the State Penitentiary Service of Ukraine and regulation certain areas of implementation of state policy in the field of execution of criminal punishments, which have both positive and negative impact on the state of regulation of social relations that arise in the process of execution and serving a sentence; the classification of institutional factors into criminological, social and criminal-executive.

Based on this, as well as based on foreign experience and domestic realities, proposals have been formulated to limit the application of parole and pardon to certain categories of persons by amending the law of Ukraine on criminal liability.

Key words: criminal-executive principles, principles of functioning of SPS of Ukraine, functioning of SPS of Ukraine, SPS of Ukraine.

УСТЮЖАНІНОВА ОЛЬГА ТАРАСІВНА

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Підписано до друку 22.09.2020.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.

Умовн.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. № 11-2020/21АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3321 від 25.11.2008